

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Het politicologendebat: wat is politiek?

Aquina, H.J.

Citation

Aquina, H. J. (1983). Boekbespreking van: Het politicologendebat: wat is politiek? *Acta Politica*, 18: 1983(3), 373-379. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452381>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452381>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

behandeling van deze theorieën, het aangeven van historische ontwikkelingslijnen, enz. Dit kan een gerechtvaardigde kritiek zijn, ook als de nestor van de polemologie anders over de bijdrage van Van der Dennen oordeelt.

Hoewel ik het boek 'Oorlog en Vrede', met inbegrip van De Vree's systeemanalyse van de internationale betrekkingen, met veel belangstelling heb gelezen, handhaaf ik mijn kritiek. Naast verdiensten heeft het boek zwakten die het minder geschikt maken voor beginners en als populair-wetenschappelijk geschrift. Want dergelijke publikaties moeten juist voldoen aan het criterium van een strakke en systematische behandeling van de elementaire vragen, bij relatieve eenvoud van stijl.

P. J. Teunissen

Boekbesprekingen

M. Fennema en R. van der Wouden, red., **Het politicologendebat: wat is politiek?** Amsterdam (Van Genneep) 1982, 162 p.

Het dagelijks spraakgebruik is niet erg duidelijk met betrekking tot het begrip politiek. Wetenschapsmensen evenwel hebben behoefte aan een duidelijke begripssomschrijving.

Binnen de politicologie zijn eindeloos veel discussies geweest over wat politiek nu eigenlijk is. Deze discussies zijn vaak daarom zo heftig omdat een wetenschappelijke definitie van politiek toch altijd nauw verbonden blijft met de eigen dagelijkse interpretatie van het begrip politiek en daarmee met het eigen politieke gedrag. Een definitie is immers nooit neutraal. Een definitie is mede bepalend voor de aard van wetenschappelijke waarnemingen en werkt daarmee als een bril door middel waarvan wij de ons omringende wereld zien. Deze stelling gaat voor alle wetenschappen op.¹ Zodra het gaat om een sociaal-wetenschappelijke definitie doet zich een tweede moeilijkheid voor. Zo wordt bij voorbeeld in de politicologie het gedrag van mensen bestudeerd, die voor zichzelf best een idee hebben van wat politiek is. Hun gedrag wordt mede door die opvatting bepaald. Hun gedrag is dan ook alleen maar verklaarbaar door hun eigen opvattingen met betrekking tot politiek mede in de beschouwing te betrekken. Het is opvallend dat deze moeilijkheid in discussies rond het begrip politiek vaak minder aandacht krijgt.

Een dieptepunt in deze discussie wordt ongetwijfeld gevormd door de scheldpartijen die in *Intermediair* van 24 september en 29 oktober 1982 zijn gehouden naar aanleiding van een boekje, waarin enkele politicologen over het begrip politiek debatteren. Het is weliswaar verklaarbaar dat dit blad zijn kolommen heeft opengesteld voor een vinnige partij modderworstelen tussen een recensent uit 'een strategisch dorp aan de Maas' en enkele auteurs die een bijdrage hadden geleverd aan dit onderhavige geschrift. Van Maarseveen heeft al eerder aangetoond waarom dit 'advertentieblad voor hoger geschoolden' uitnodigt tot het schrijven van kwalitatief dubieuze bijdragen.² Het blad voorziet immers in leesvoer voor al dan niet vermeende intellectuelen, wetenschappelijke pulp dus – uitzonderingen daar gelaten. Daar komt nog bij, dat een recensent enerzijds en vooral een auteur die op zijn bespreking meende te moeten reageren anderzijds, enige persoonlijke vetes met

elkaar hadden uit te vechten. Het is te betreuren dat het onderhavige werkje mede daarom geen serieuze aandacht heeft gekregen. Dat is jammer, niet omdat het zo'n goed boek zou zijn, want het tegendeel is waar. Het is jammer omdat het boekje zelf getuigt van een debat en uitnodigt tot debat. Het heeft geleid tot een verheviging van een loopgravenoorlog, waarbij bovendien de geografische positie van de loopgraven niet juist is gesitueerd door de vechtenden.³ Echte wetenschap wordt evenwel gekarakteriseerd door het feit dat het bedreven wordt *sine ira et studio*, of, om een ander woord van Tacitus te gebruiken: '... zij die zich tot onkreukbare trouw aan de waarheid hebben verbonden, mogen van geen enkel persoon met vooringenomenheid, en moeten van een iegelijk zonder haat getuigen'.⁴ Allez.

Ik zal nu eerst formeel-inhoudelijke kritiek leveren en aantonen waarom dit boekje gemeten naar eisen van vakmanschap ondermaats is. Vervolgens ga ik met enkele van de schrijvers in debat over hun begrip van politiek. Het boekje wordt gepresenteerd onder een weidse titel. Maakt het die titel waar? Slechts tot op zekere hoogte. Reeds op pagina 59 (het hele werk telt honderdachtentwintig pagina's, de appendix nog niet eens meegerekend) wordt het ons duidelijk wat precies het onderwerp is van dit boek. Daar schrijft Ries van der Wouden in een overigens zeer heldere en intelligente bijdrage dat het debat, waarvan in de titel sprake is, het debat is zoals dat onder marxistische politicologen de laatste jaren in Nederland gevoerd wordt. De beperking tot deze groep van politicologen is op zichzelf een verarming, maar betekent ook dat meer diepgaand op de discussies in deze groep kan worden ingegaan. En dat gebeurt dan ook. Centraal in het boekje lijkt te staan de opvatting van wat politiek is zoals die door Poldervaart en Reinalda wordt gehuldigd. De overige auteurs doen ieder voor zich hun best om de vloer aan te vegen met deze opvatting. Tot die auteurs behoort ook de Zweed Therborn die, hoewel hij geen Nederlands spreekt en pas vorig jaar tot hoogleraar in Nijmegen is benoemd, een centrale positie in dat debat in Nederland heeft ingenomen. Toevallig weet ik dat, want nergens in of op het boekje wordt ons ook maar iets over de auteurs vermeld. Waarom de samenstellers van het boekje deze in de burgerlijke wetenschappelijke literatuur gebruikelijke norm niet hebben gevolgd, is mij niet bekend. Wellicht heeft men gedacht dat de onderscheiden auteurs geen nadere introductie behoeften, en heeft men verondersteld dat de foto op de omslag terzake voldoende was. Daarop zien wij hoe Amsterdamse politicologen hun gebouw bezet houden onder de leus: Wie beslist hier nu eigenlijk? Het antwoord wordt er trouwens bijgeleverd: kapitaal, zonder toevoeging met betrekking tot de kwantitatieve omvang ervan. Uit het boekje blijkt overigens wel dat we dat soort van gebeurtenissen in historisch perspectief moeten zien. Sommige auteurs vinden trouwens ook 'het persoonlijke' als van 'politiek' belang. Het persoonlijke 'is' politiek. Jawel, maar waarom wordt ons dan de historische en persoonlijke achtergrond van de auteurs zelf onthouden? Des te interessanter omdat burgerlijke auteurs verweten wordt geen aandacht te hebben voor historische dimensies en persoonlijke zaken. Weleens de flaptekst van een burgerlijk boek gezien? Maar goed, terzake nu.

De centrale stelling van Poldervaart en Reinalda is, als ik het goed begrepen heb, dat je politiek 'breed' moet definiëren zodat alle veranderingen die groepen mensen in de maatschappij proberen na te streven (in casu bij voorbeeld vrouwen) daaron-

der vallen. Poldervaart en Reinalda beginnen in ieder geval erg historisch, althans dat lijkt zo. Al vrij snel in hun betoog schrijven zij: 'Wat betreft de politieke filosofie hoeven we maar te wijzen op denkers als Plato, Aristoteles of Thomas van Aquino. Vooral door laatstgenoemde werd de grondslag gelegd voor het idee dat de man de (impliciete) norm is voor het menselijke. . .' (pagina 38). Dat neem ik graag aan, want ik heb niet de volledige *Summa* en zeker niet de rest van de geschriften van Thomas gelezen. De editie van het verzameld werk van Plato, die door Poldervaart en Reinalda gebruikt is, vertoont overigens wel een manco. Ongeveer 20 pagina's zijn daaruit verdwenen! Het begin van het vijfde boek van de *Politeia* (stephanus V 449-467) bevat immers het tot de moderne tijd meest uitvoerige pleidooi vóór gelijke behandeling van mannen en vrouwen. Of hebben feministen dit deel er in de winkel vóór de verkoop voorzichtig uit verwijderd? De redactrice van 'Was Philosophen über Frauen denken'⁵ heeft zoiets inderdaad gedaan. Allicht: het beeld mag niet aangetast worden, het geloof moet zuiver blijven. En daar gaat het maar om. Schrijven Poldervaart en Reinalda zelf immers niet: 'Vrouwenstudies bij politicologie willen op zo'n manier kennis verwerven. . . dat de student(e) . . . zich kan afvragen: ben ik het ermee eens?' (pagina 43-44). Nog afgezien van het feit dat alleen maar mensen, en geen studies, zich iets kunnen afvragen, gaat het er in de wetenschap mijns inziens natuurlijk niet om of je het ergens mee eens bent. Geloven doe je in de kerk. In de wetenschap gaat het om argumenten en om de vraag in hoeverre de argumentatie tussen veronderstellingen en conclusie sluitend is. In de wetenschap probeer je trouwens ook alles in een historische context te bezien. Maar dat doen Poldervaart en Reinalda in ieder geval ten aanzien van genoemde filosofen in het geheel niet. En dat je denkers altijd in het geestelijk klimaat en in het patroon van machtsverdeling van hun tijd moet zien, als je iets van hun denken en doen wilt begrijpen, laat bij voorbeeld Quinten Skinner uitvoerig zien.⁶ Overigens komt Siep Stuurman in zijn bijdrage aan de bundel met ongeveer eenzelfde verwijt.

De reden waarom Poldervaart en Reinalda dit soort van historische beschouwingen niet hanteren, zal wel gelegen zijn in het feit dat zij zo hun eigen opvatting van de geschiedenis erop na houden: 'De geschiedenis van de maatschappij is er één van klassenstrijd en . . . van seksenstrijd' (pagina 52). Welnu, in de eerste plaats kan de geschiedenis niet allebei tegelijk zijn, tenzij men klasse definieert naar sekse, maar dat gebeurt niet. Het hele begrip klasse wordt trouwens nergens gedefinieerd, zoals de meeste kernbegrippen ongedefinieerd blijven. Alsof deze zo duidelijk en eenduidig zijn. In de tweede plaats: laten wij veronderstellen dat de auteurs bedoelen dat je sommige gebeurtenissen in de geschiedenis kunt verklaren door de geschiedenis op te vatten als ware die één klassenstrijd. De verklaring van bepaalde andere gebeurtenissen zou weer een andere invalshoek vereisen, in casu de seksenstrijd. Als Poldervaart en Reinalda dat bedoelen, kan ik het ermee eens zijn, maar dan begrijp ik niet waarom zij zich beperken tot slechts twee optieken.

Zo laat Allison zien hoe je voor één relatief simpele geschiedkundige gebeurtenis als de behandeling van de Cubacrisis door de leiders van de USA en USSR al minstens drie optieken nodig hebt om een bevredigende verklaring te krijgen voor wat er gebeurd is.⁷ Overigens zijn Poldervaart en Reinalda nog zeer genuanceerd in vergelijking met Therborn. Deze laatste heeft namelijk *de* allesverklarende theorie

ontdekt: 'De empirische bestudering van een gecompliceerd verschijnsel als de staat veronderstelde een tamelijk uitgewerkte theoretische basis. . . Een dergelijke basis is aan het einde van de jaren zeventig gelegd' (pagina 110). Helaas, de schoonheid van die basis vermag de lezer niet waar te nemen. Therborn vervolgt dan zijn bijdrage zonder ook maar één woord te wijden aan wat volgens mij de grootste politicologische ontdekking van de laatste vijftienvintig eeuwen zou moeten zijn. Ook het hoofdstuk dat volgt op de bijdrage van Therborn geeft geen uitsluitel. Integendeel, dit stuk bevat slechts 'een aantal overwegingen', waarmee het inhoudelijk deel van het boekje als een nachtkaaars uitgaat. Ook de auteur van dit laatste hoofdstuk, Flesseman, heeft kennelijk niet mogen genieten van Therborns kennis, en anders Stuurman niet. Hoe is het anders mogelijk dat Flesseman kan schrijven: 'Zo geven de sociaal-democratie en de christen-democratie, of welke partij dan ook, elkaar een gezicht, of beter een masker, waar niets achter blijkt te zitten. De verschillen zijn kwantitatief en hooguit een kwestie van tienden van procenten' (pagina 128). Daarentegen put Stuurman zich uit om te laten zien hoe gigantisch groot die verschillen wel niet zijn. Hij spreekt bovendien van 'wezenlijke verschillen'. Als er iets als een algemene theorie zou zijn, hetgeen Therborn suggereert, kan dit toch niet voorkomen? Ook andere publikaties van Therborn hebben mij niet doen inzien waaruit de door hem aangeduide basis zou bestaan. Reden te meer om in nieuwsgierige spanning verdere publikaties af te wachten. Hopelijk zijn die dan wel in beter Nederlands geschreven dan de meeste bijdragen in het onderhavige werkje.

De kwaliteit van de taal is beneden peil. Al op pagina 8 wordt een beetje stijlgevoelige lezer ernstig tegen de schenen geschopt. Daar begint een nieuwe alinea met: 'Van oudsher kunnen deze twee politiek-opvattingen onderscheiden worden' waarbij de lezer denkt een bespreking van die opvattingen te krijgen. Neen, 'deze' blijkt terug te slaan op de vorige alinea. Desalniettemin vervolgt de tekst met: 'Volgens de eerste heeft politiek te maken met. . .' en waar de tweede mee te maken heeft, blijft in die alinea geheel buiten beschouwing. De daarop volgende alinea begint ook met: 'De op de eerste pagina's geïntroduceerde politicologiestudenten hadden, naast de twee genoemde, nog een derde associatie bij het woord politiek. . .'. De lezer raakt hier volledig de tel kwijt. De 'eerste pagina' is bovendien pagina 7, en een 'associatie bij het woord politiek' is iets anders dan een 'politiek-begrip'. Dit is een deel van het onkruid op één pagina. Daar laat ik het verder bij.

Ik moet hier nog wel vermelden dat niet alle auteurs zich uitsluitend beperken tot hun eigen debat. Soms worden andere, niet marxistische politicologen, ook in de discussie betrokken. Helaas moet ik constateren dat de vakkennis van de auteurs, voor zover terzake aanwezig, hopeloos verouderd is. Wie zonder blikken of blozen schrijft: 'In de theorievorming in de bestuurskunde wordt nauwelijks naar sekse gedifferentieerd, maar voor zover er over mensen gesproken wordt, worden mannen bedoeld. Tekenend is een zin als: 'Een carrière bij de overheid heeft voornamelijk zonen aangetrokken. . .' (pagina 40) maakt minstens drie fouten. In de eerste plaats is er niet iets als *de* bestuurskunde (er is zelfs een marxistische bestuurskunde). In de tweede plaats bevat de gewraakte tekst een empirische

constatering en heeft niets met theorievorming van doen. In de derde plaats is de tekst afkomstig uit een handboek van vijftien jaar geleden, en is dus alleen historisch van waarde. Jammer genoeg laten de auteurs hun historische beschouwingwijze echter niet los op dit soort van teksten. Een tweede voorbeeld. Als men durft te schrijven: 'Concentreert men alle aandacht op het overheidsbeleid, dan vallen die (i.c. bestaande, HJA) machtsverhoudingen snel weg' (pagina 49), dan heeft men nauwelijks één letter van de politicologisch-beleidsanalytische produktie van de laatste tien jaar gelezen.⁸ Ik zal straks trouwens aantonen dat juist bij Poldervaart en Reinalda de aandacht voor machtsverhoudingen nauwelijks aanwezig is.

Ik wil nu ingaan op het politiek-begrip van Poldervaart en Reinalda, en aangeven waarom dat een in mijn ogen levensgevaarlijk begrip is voor wetenschap en samenleving.

Bij Poldervaart en Reinalda valt zo ongeveer alles onder het begrip politiek, en voor zover het er in de praktijk niet onder valt, zou het eronder moeten vallen. Althans, als het maatschappelijke veranderingen betreft die groepen mensen nastreven.

Het feit dat de andere auteurs in hun bijdragen nogal scherpe kritiek leveren op deze definitie, is voor mijn doel nauwelijks vermeldenswaard. In géén van die definities wordt ook maar enigszins gewag gemaakt van politiek als vorm van debat, als het verzoenen van wat in wezen onverzoeerbare belangen zijn, en daar gaat het mij om. Volledigheidshalve dien ik hier te vermelden dat Stuurman in zijn bijdrage nog het minst ongenueanceerde beeld schetst. Mijn kritiek richt zich op twee punten.

In de eerste plaats is niet in te zien waarom alleen groepen en niet ook individuen onder het begrip politiek vallen, of maken individuen sowieso deel uit van een groep en is hun handelen volledig gedetermineerd door de groep? Empirisch onderzoek wijst anders uit. Poldervaart en Reinalda beseffen dat laatste natuurlijk ook wel. Ik vermoed dat zij hun begripsvorming zuiver proberen te houden door te stellen dat individuen die niet overeenkomstig groepsbelangen handelen, een vals bewustzijn hebben van hun eigen belang.

Maar hoe weten Poldervaart en Reinalda zo goed wat in het belang van de groep is? Zij verwijten de positivistische wetenschapsbeoefenaars, waarvan er voor zover ik weet nauwelijks vertegenwoordigers rondlopen in Politicologisch Nederland, dat zij het gevaar lopen om de in hun 'onderzoek beschreven feiten te beschouwen als onveranderlijk en dat hierdoor deze feiten gaan fungeren als norm' (pagina 44). Poldervaart en Reinalda vallen evenwel in een andere kuil: zij menen vast te kunnen stellen wat in het belang van de groep is, en een ieder die zich niet gedraagt volgens de eisen van dat belang is gek. Het komt niet in de hoofden van Poldervaart en Reinalda op om ook eens te kijken naar de motieven die individuen zelf kunnen hebben, en om van daaruit hun gedrag te verklaren en te evalueren. Die motieven behoeven geenszins groepsbepaald te zijn en kunnen wel degelijk als geheel rationeel geëvalueerd worden.⁹ Het is alsof Poldervaart en Reinalda zich in een 50-er jaren doktersjas steken en praktijk houden met een 50-er jaren sofa in de hoek. Toen werd er in verkiezingsonderzoek nog een oordeel geveld over de verstandelijke vermogens van de kiezer. Toen meenden systeem-analisten precies en categorisch voor te moeten schrijven wat een verstandige overheid zou behoren te doen.

Het behoort tot de vooruitgang van de wetenschap dat daarbinnen in het algemeen niet meer unidimensioneel gedacht wordt. Ook in de politicologie zijn inmiddels theorieën ontwikkeld die rustig náást elkaar gebruikt kunnen worden omdat elke theorie slechts een deel van de werkelijkheid kan vatten en dan nog slechts op één bepaalde manier. Het behoort tot de emancipatie van de westerse mens dat hij of zij zich niet door de eerste de beste langslappende politicus of wetenschapper laat vertellen wat goed voor hem of haar is. De bepaling van wat politiek goed is, berust dan ook op de machtsverhouding tussen groepen en personen, die elk voor zich persoonlijk heel goed weten wat goed voor hen is. In een land als Nederland kunnen zij zelfs heilig ervan overtuigd zijn óók goed te weten wat het beste is voor de samenleving als geheel. En toch aanvaardt men in het algemeen beleid als de uitkomst van een politieke machtsstrijd, omdat die strijd volgens regels van 'fair play' gestreden wordt en daarmee misbruik van macht voorkomen wordt.¹⁰ Men bedrijft politiek zoals Bernard Crick dat zo briljant verdedigd heeft tegenover ethisch bewogen betweters en technocraten: 'Politics then, can be simply defined as the activity by which differing interests within a given unit of rule are conciliated by giving them a share in power in proportion to their importance to the welfare and the survival of the whole community'.¹¹

Toegegeven, politiek is dan misschien niet moreel. Het is schipperen, geven en nemen, 'ja' zeggen en 'neen' doen, maar wèl met het oog op het ontwikkelen van regels en beleidsinhouden ter verwerving van zoveel mogelijk vrijheid en recht voor iedereen. Dat is trouwens best een moreel verdedigbaar streven, zij het dat het hier een moraliteit betreft die onverenigbaar is met andere moraliteiten. Maar wie bij voorbeeld Robert Dahl en Isaiah Berlin gelezen heeft, zal geen moeite hebben met het tegelijkertijd hanteren van méér dan één moraliteit of ethiek.¹² Laat duizend bloemen bloeien, en niet: Haal die negenhonderd-negenennegentig plantjes onkruid weg.

Als men erkent dat er in onze gedifferentieerde samenleving ten principale niet één juiste oplossing is, staat de weg open voor '...toleration, compromise. Toleration is historically the product of the realisation of the irreconcilability of equally dogmatic faiths, and the practical improbability of complete victory of one over the other' (Berlin). Als men de voorkeur geeft aan een dictatuur van welk type en gebaseerd op welke ethische grondslag dan ook, moet men dat wel expliciet zeggen. Vooral als men naast de politieke dictatuur geen andere collectieve of private verzorgingsarrangementen duldt, en daarmee kom ik op mijn tweede en laatste kanttekening.

In de tweede plaats vermag ik niet in te zien waarom allerlei maatschappelijke veranderingen per se politiek zouden moeten zijn. Zo'n begrip van politiek leidt tot wetenschappelijke verklaringen van maatschappelijke ontwikkelingen die geenszins overtuigend. Zo'n begrip is ook mijns inziens maatschappelijk buitengewoon gevaarlijk.

Eén van de mijns inziens grootste en voor velen prettige veranderingen is die ten aanzien van seksualiteit. Wat schrijven Poldervaart en Reinalda daarover? Volgens hen betreft het hier een zaak 'die vroeger als niet-politiek (als privaat) werd(en) beschouwd...' (pagina 38). Wanneer vroeger? De verandering thans bestaat er

toch uit dat tot voor kort seksualiteit, en Poldervaart en Reinalda bedoelen met name abortus, juist wel politiek was en thans bijna niet meer. De 'arena' waarbinnen (tot voor kort) beslissingen met betrekking tot seksualiteit werden genomen, was de politieke arena en juist niet de privé-sfeer. Er waren publieke wetten, waarin met name geregeld werd wat er allemaal niet mocht. Vervolgens kwam er een politiek debat waarin opnieuw de grenzen tussen het persoonlijke en het politieke werden getrokken, en waarbij bepaald werd dat seksualiteit geen of nauwelijks een politieke zaak meer is. Thans mag ieder voor zichzelf weten wat hij of zij met hem of haar zal doen of laten. Hiep, hiep, hoera... of heb ik misschien een vals klassebewustzijn? Ik moet dus niet alleen van Poldervaart en Reinalda vernemen wat mijn belang eigenlijk is, maar ik moet ook nog geloven dat mijn belang alleen maar langs politieke weg behartigd kan worden. Slechts in sociaal primitieve, weinig gedifferentieerde samenlevingen, valt het persoonlijke samen met politiek. Onze samenleving is niet primitief. Laat ik hierop thans ingaan.

Stuurman releveert in zijn bijdrage terecht Hegel, die 'de moderne tijd contrasteert met een nostalgisch geïdealiseerd beeld van de Griekse polis waar de staatszaken werkelijk de 'eigen zaken' van de burgers waren' (pagina 72). Verder constateert Stuurman dat zowel Hegel als Marx de moderne geschiedenis interpreteren als '...een vervreemdingsproces, waarin de *politiek* die oorspronkelijk de gehele maatschappij, ook de privé-sfeer, doortrok, zich afzondert...' (pagina 73). Zoals Holmes onlangs uitvoerig heeft betoogd, heeft die ontwikkeling niets met vervreemding te maken.¹³ Het had wèl alles te maken met differentiatie van de samenleving, waardoor 1) de mens zich ook op andere manieren dan alléén maar door deel te nemen aan politiek kan ontplooien, en mede daarom 2) maatschappelijke krachten elkaar in evenwicht gingen houden zodat niet meer alle macht in de politiek geconcentreerd was – en macht corrumpeert zoals u weet. Als je nu boven op een pluralistische samenleving als de onze een uniform politiek ideaal gaat poneren en bovendien de hele samenleving binnen de politiek gaat integreren, loop je de kans op dezelfde 'murderous brutality which accompanies fascist and communist regimes' (Holmes). In ieder geval lijdt je aan een grandioze overschatting van wat politiek mogelijk is, alleen al omdat er praktische bezwaren in de weg staan. De politiek in een fijn gedifferentieerde samenleving als de onze bevat geen enkele garantie dat zij mensen alles kan geven wat zij willen, bevat geen enkele garantie dat zij de mensen persoonlijk gelukkig kan maken. Als men dat van de politiek wèl verwacht, eist men het onmogelijke.¹⁴ De zaken die een ernstig man/vrouw als de ernstigste beschouwt, zo schrijft Plato(!) in zijn zevende brief, berusten immers ergens in het mooiste plekje van hem/haarzelf.

Een centraal thema in moderne politicologische beleidsstudies is de bestudering van de vraag wat politiek kan en niet kan, en waarom beslist wordt wat in een samenleving overgelaten kan of moet worden aan andere verbanden. Ook het bedenken en bestuderen van alternatieve machtsprocessen hoort daarbij.¹⁵ Want in Nederland is de huidige situatie niet ideaal, en de politicologie is geen volwassen wetenschap. Een richtsnoer en een oplossing wordt evenwel niet gegeven in dit weinig doordachte werkje. Daarmee is helaas een kans gemist.

H. J. Aquina